

Bones pràctiques per combatre l'absentisme escolar a secundària a les Illes Balears

Joan Amer

Margalida Vives

Belén Pascual

María Félix

Alejandro Tamayo

RESUM

L'absentisme escolar és una problemàtica en la qual intervenen aspectes personals, familiars, escolars, comunitaris i socioeconòmics. Per combatre'l, els centres de les Illes Balears disposen d'un protocol facilitat per la Conselleria d'Educació. L'objectiu del capítol és estudiar les bones pràctiques per lluitar contra l'absentisme en centres de secundària de les Illes Balears. S'escullen aquells centres que, tot i que són en zones poblacionals on podria haver-hi més risc social, presenten baixos índexs d'absentisme. Es fa una selecció de centres, també, tenint en compte criteris de representativitat territorial i que inclou el conjunt de les Illes Balears. La metodologia és qualitativa, amb 42 entrevistes entre equips directius, orientadors i tutors d'11 centres diferents. Els principals resultats apunten a una adaptació del protocol adequada i les actuacions contra l'absentisme als centres i, alhora, a una necessitat que es treballi més amb les famílies.

Paraules clau: fracàs escolar, abandonament escolar, bones pràctiques en absentisme, prevenció i intervenció en absentisme.

RESUMEN

El absentismo escolar es una problemática donde intervienen aspectos personales, familiares, escolares, comunitarios y socioeconómicos. Para combatirlo, los centros de las Illes Balears disponen de un protocolo facilitado por la Consejería de Educación. El objetivo del capítulo es estudiar las buenas prácticas para luchar contra el absentismo en centros de secundaria de las Illes Balears. Se escogen aquellos centros que, a pesar de estar en zonas poblacionales donde podría haber más riesgo social, presentan bajos índices de absentismo. Se lleva a cabo una selección de centros también atendiendo a criterios de representatividad territorial y que incluye el conjunto de las Illes Balears. La metodología es cualitativa, con 42 entrevistas entre equipos directivos, orientadores y tutores de 11 centros diferentes. Los principales resultados apuntan a una adecuada adaptación del protocolo y las actuaciones contra el absentismo en los centros y, a su vez, una necesidad de trabajar más con las familias.

Palabras clave: fracaso escolar, abandono escolar, buenas prácticas en absentismo, prevención e intervención en absentismo.

I. ABSENTISME ESCOLAR: UNA REALITAT ENTRE EL FRACÀS ESCOLAR I L'ABANDONAMENT

L'absentisme és una problemàtica escolar relacionada amb altres situacions de dificultat de l'alumnat de secundària, com ara la repetició de curs o el fracàs escolar. Els casos d'absentisme i de repetició són acumulatius al llarg de l'ensenyament obligatori, però quan els joves fan els setze anys, poden desvincular-se definitivament del sistema educatiu (Cañellas et al., 2016). Un element que augmenta la vulnerabilitat en aquestes situacions de baix rendiment i repetició és la tendència a afectar joves que tenen dificultats afegides degut a la seva procedència i situació familiar. De fet, la mesura de repetició s'aplica majoritàriament a alumnes immigrants i de classes socials desfavorides, la qual cosa fa que sigui un element desequilibrant de l'equitat del sistema

(IAQSE, 2017). L'absentisme suposa un trencament escolar parcial; els alumnes estan matriculats i mantenen un nivell d'assistència irregular, amb faltes injustificades, tot i que sol ser habitual la justificació per part d'algunes famílies. De fet, la irregularitat de l'assistència a classe habitualment s'explica per condicionants sociofamiliars, com la falta de supervisió parental, canvis residencials motivats per la feina o circumstàncies específiques, com els viatges durant el període escolar (Cañellas et al., 2016).

Es tracta d'un fenomen complex, variable, heterogeni i multidimensional (García, 2007; Oliver i Pascual, 2008; Salvà, 2011; Amer, 2013) que respon a diferents condicionants socials davant els quals l'alumnat pot respondre de forma diferent en funció de les seves característiques personals.

La no assistència a classe pot estar donada per situacions de fracàs escolar que augmenten la desmotivació, la desvinculació, les conductes disruptives dels alumnes reforçades pels iguals (García, 2007) o la implicació en conductes d'assetjament escolar cap a aquests (Cabrera i Larrañaga, 2014).

El desinterès i el rebuig cap a l'escola (Willis, 1988) es mostren en forma de conductes absentistes i fan palesa l'absència de vincles socials entre alumnat i professorat (Rué, 2005; González, 2006; Cabrera i Larrañaga, 2014), la percepció dels alumnes de baixa integració i l'acceptació per part del professorat (Cabrera i Larrañaga, 2014) o els sentiments de por cap a l'escola (Llanas et al., 2016).

Els alumnes amb més risc es veuen exclosos del sistema escolar, i se senten com si estiguessin abocats al fracàs. Entren en un procés de desafecció escolar i desenganxament progressiu del sistema educatiu (Ritacco i Amores, 2016).

L'anàlisi de l'absentisme des d'una perspectiva sistèmica (Bronfenbrenner, 1987) ens permet conèixer possibles causes a diferents nivells i en diferents àmbits, però també ens ajuda a valorar la versatilitat i la diversitat de les trajectòries educatives (Longás et al., 2016). La situació de partida dels alumnes i la posició social de les famílies influeixen en les trajectòries escolars i el seu rendiment, i alhora el sistema educatiu, de protecció social, i els dispositius sociocomunitaris poden actuar com a factors de protecció amb més o menys intensitat en aquestes trajectòries.

1.1. L'atenció a l'absentisme: entre la prevenció i la intervenció

Davant situacions de desafecció i vulnerabilitat escolar (absentisme, repetició, conductes disruptives, risc d'abandonament) i factors de risc familiars (falta d'expectatives, falta d'activitats familiars, insatisfacció amb l'ambient familiar), les accions preventives són imprescindibles per reduir les mesures específiques d'atenció a la diversitat per als menors absentistes. Cal promoure una visió preventiva que, amb professionals formats en intervenció socioeducativa, eviti la posada en marxa d'intervencions específiques una vegada la situació ha derivat en un problema de convivència. Calen accions que promoguin la resolució de situacions problemàtiques i conflictives, el foment de la relació família-escola-entorn, l'atenció a aspectes que afecten l'alumnat i el manteniment de la coordinació amb els agents educatius (González, Olmos i Serrate, 2016).

En primer lloc, cal desenvolupar accions de prevenció de l'absentisme escolar i les conseqüències que l'acompanyen, promocionant el benestar emocional i social de l'alumnat (Llanas et al., 2016) i la convivència. Una gran part de les propostes d'intervenció s'orienten cap a la millora de la convivència (Hernández, 2014; Ávila et al., 2014; Rodríguez, 2014) i l'educació emocional (Cáceres, 2014). Juntament amb la possibilitat que ofereixen els plans de convivència i les accions d'educació emocional, Domingo i Martos (2017) destaquen el potencial de la tutoria com a estratègia per a la comprensió i la intervenció en els alumnes en risc d'exclusió social que permet assegurar l'atenció individualitzada de tots els alumnes.

En segon lloc, es necessiten actuacions integrals que, des d'un enfocament psicopedagògic i socioeducatiu, considerin l'entorn de l'alumnat, la situació de les famílies més vulnerables, el clima, el context, l'organització i el funcionament escolar. És necessari comptar amb un sistema que afavoreixi processos flexibles, motivadors i adaptats a les necessitats d'uns alumnes que puguin reajustar les seves trajectòries educatives. A més, davant situacions problemàtiques que no només tenen relació amb els centres educatius, es fa imprescindible la cooperació entre aquests, les famílies i la comunitat. Es necessita la col·laboració amb les famílies i les institucions públiques o organismes socials de la comunitat (González, 2014; Ritacco i Amores, 2016; Méndez i Cerezo, 2015). Aquesta interrelació ha de plantejar-se amb un enfocament col·laboratiu, de treball cooperatiu i en xarxa (González, 2014; Ballester i Ballester, 2014) que permeti la integració de diferents àmbits i recursos implicats en la comunitat.

A part dels professionals especialitzats en intervenció socioeducativa (González, Olmos i Serrate, 2016), és necessària la formació del professorat per tal de prevenir, detectar i abordar situacions de risc i adquirir estratègies comunicatives i col·laboratives amb les famílies i la comunitat (Méndez i Cerezo, 2015), que ajudin a ampliar la seva implicació, oferint diferents nivells de participació i facilitant la reciprocitat (Epstein, 2001).

1.2. El protocol d'absentisme i les lleis educatives de referència

Tant les lleis educatives com les específiques d'atenció a la infància i l'adolescència regulen el dret a l'escolarització fins als 16 anys, i confirmen l'obligatorietat de l'assistència dels menors a l'escola, siguin quines siguin les seves circumstàncies sociofamiliars. La Llei 17/2006, de 13 de novembre, integral de l'atenció i dels drets de la infància i l'adolescència de les Illes Balears, reconeix que tots els menors d'edat tenen dret (i obligació) a l'educació i, en cas que es trobin en situació de vulnerabilitat, han de rebre una atenció preferent. La Llei 26/2015 (amb la modificació de la Llei 17/2006) amplia el marge d'actuació dels serveis socials quan hi hagi manca d'escolarització o falta d'assistència continuada. El dret i el deure de l'educació són regulats per la Instrucció 2/2015, que defineix les actuacions quant a la prevenció i la intervenció en l'absentisme escolar i classifica l'absentisme d'acord amb el percentatge de faltes no justificades: puntual (o esporàdic, fins a un 10% de faltes no justificades al mes), intermitent (fins a un 25%), i intens i crònic (més del 50%).

La instrucció estableix un itinerari que cal seguir en els casos d'absentisme: detecció, classificació, entrevistes, reunions, derivacions, etc. A part de l'articulació dels mecanismes d'intervenció, la instrucció també preveu mesures preventives.

Alguns dels aspectes assenyalats recentment com a propostes de millora pel que fa a la pràctica dels centres escolars a les Illes Balears, són (Cañellas et al., 2016):

- La millora del sistema de detecció, registre i atenció.
- Sensibilitzar les famílies i els alumnes de la importància de l'educació.
- Augmentar el contacte amb les famílies i estudiar les situacions familiars que poden provocar l'absentisme.
- Adoptar metodologies basades en la participació, l'aprenentatge significatiu, etc. (escola inclusiva).
- Pla d'acció tutorial: desenvolupar programes de potenciació de l'autoestima, entrenament d'habilitats socials, resolució de conflictes i de prevenció de possibles conductes de risc.

Juntament amb les accions preventives, en el marc de l'autonomia del centre, s'apunta la necessitat de posar en marxa programes i mesures d'intervenció i específiques als centres, comptant amb la col·laboració d'altres institucions que possibilitin, per una banda, la intervenció socioeducativa amb famílies (ajuntaments, consells...) i, per l'altra, l'escolarització compartida, facilitant alhora el retorn o la reincorporació al sistema escolar, en l'escolarització bàsica o professional.

L'objectiu general del capítol és estudiar les bones pràctiques per combatre l'absentisme escolar en centres de secundària seleccionats pels seus baixos índexs d'absentisme. Els objectius específics són estudiar el protocol d'absentisme i la seva aplicació als centres; estudiar els documents de centre i com fan referència a l'absentisme; estudiar el treball preventiu i els programes de suport; així com les relacions família-escola i el treball en xarxa en relació amb l'absentisme.

2. MÈTODE

Per a la realització de l'estudi s'han seguit tres procediments; el primer és una revisió bibliogràfica de les principals bases de dades científiques d'àmbit nacional i internacional sobre l'absentisme escolar. El segon és una anàlisi dels documents del centre relacionats amb l'absentisme, especialment el Protocol d'absentisme escolar de la Direcció General d'Innovació i Comunitat Educativa, implementat en tots els centres educatius (públics i concertats) a partir del curs 2016-2017 i, d'altra banda, els documents de cada institut d'educació secundària (IES) que han format part de la mostra de l'estudi, especialment el Reglament d'organització i funcionament de centres (ROF), el Pla d'acció tutorial (PAT), així com altres documents de centre que els IES han relacionat amb l'absentisme, com ara el Pla de convivència (PC), el Projecte d'atenció a la diversitat (PAD) o el Projecte de centre (PEC), entre d'altres.

Finalment, com a tercer procediment per a l'estudi, s'han fet entrevistes a quatre perfils professionals de cada centre que, d'una manera o altra, tenen un rol important en la prevenció de l'absentisme i la intervenció: director o directora, cap d'estudis, orientador o orientadora i tutor o tutora.

Així doncs, s'han plantejat entrevistes a aquests quatre perfils als onze IES on s'ha fet l'estudi. Al mateix temps, s'ha plantejat la possibilitat d'entrevistar professionals comunitaris relacionats amb l'absentisme (polícies tutors, educadors socials) i alumnes i les seves famílies amb un recorregut exitós en la reducció de l'absentisme.

Població d'estudi

La mostra de l'estudi ha estat onze centres de les Illes Balears. El criteri de selecció ha estat aquells IES que, tot i les característiques contextuals, podrien presentar uns índexs d'absentisme alts, però aquests centres presenten un nivell d'absentisme baix. Al mateix temps, s'ha tingut present el criteri territorial, és a dir, seleccionar IES de totes les illes i de totes les zones geogràfiques de Mallorca; el nombre d'IES que han format la mostra de cada zona ha seguit criteris de ponderació d'aquestes.

La taula següent mostra la distribució de professionals que han format part de la mostra:

QUADRE I. DISTRIBUCIÓ DE LA MOSTRA SEGONS CÀRREC I GÈNERE				
Càrrec		Gènere		Total
		Home	Dona	
Director/a	N	6	5	11
	% dins de càrrec	54,5%	45,5%	100,0%
Cap d'estudis	N	3	9	12
	% dins de càrrec	25,0%	75,0%	100,0%
Orientador/a	N	2	8	10
	% dins de càrrec	20,0%	80,0%	100,0%
Tutor/a	N	6	3	9
	% dins de càrrec	66,7%	33,3%	100,0%
TOTAL	N	17	25	42
	% dins de càrrec	40,5%	59,5%	100,0%

La formació inicial dels participants és variada, tot i que destaca Pedagogia (20%), seguida per formacions no directament relacionades amb l'educació (Física i Química, Matemàtiques i Filologia Hispànica), totes amb un 13,3% del total de la mostra.

La majoria dels entrevistats de l'equip directiu fa més de set anys que ocupen el seu càrrec (57,1% de directors, 62,5% de cap d'estudis). D'aquests, alguns havien tingut altres càrrecs de gestió, com ara secretaris (33,3% dels quals han ocupat altres càrrecs) o caps de departament (26,7% dels quals han ocupat altres càrrecs). Per la seva banda, més de la meitat dels orientadors fa sols tres o menys cursos que ocupen aquest càrrec (57,1%). Dels tutors, una àmplia majoria (85,7%) també fa més de set anys que fan tutories. Val a dir que es demanaren als centres tutors que estiguessin directament implicats en la prevenció de l'absentisme i la intervenció al seu centre.

La meitat de caps d'estudis havien estat abans caps de departament (50% dels quals havien ocupat altres càrrecs de gestió); els directors havien desenvolupat tasques de cap d'estudis (50% dels quals havien ocupat altres càrrecs de gestió) o de secretaris (50% dels quals havien ocupat altres càrrecs de gestió).

Finalment, els directors (7,4%) i els tutors (42,9%) tenen més de 25 anys d'experiència docent; mentre que els cap d'estudis tenen entre 15 i 19 anys o entre 20 i 24 (37,5% per a ambdues franges d'edat). Els orientadors, per la seva banda, de mitjana tenen majoritàriament entre 15 a 19 anys d'experiència (42,9%).

Instrument

A partir dels objectius plantejats s'estructura un guió per a les entrevistes. Aquest guió és utilitzat també com a arbre de continguts per a l'anàlisi posterior. Els ítems inclosos al guió són els següents: definició i diagnòstic de l'absentisme, coneixement i valoració dels documents de centre, protocol d'absentisme (detecció, registre i intervenció), prevenció de l'absentisme (motivació i vinculació escolar), revisió dels programes de suport, valoració de la relació família-escola, valoració del treball en xarxa i punts forts i punts febles del treball amb alumnes absentistes.

Procediment

L'IAQSE va facilitar el contacte amb els centres educatius on hi havia professionals a entrevistar; a partir de la llista definitiva que formava la mostra o la població d'estudi. En aquest sentit, l'IAQSE va promoure el fet que el director general de Planificació i Centres adreçàs una circular als centres seleccionats. Aquesta circular informava dels objectius del projecte de recerca i també dels motius pels quals el centre havia estat escollit. A més, apuntava que l'equip de la Universitat de les Illes Balears es posaria en contacte amb aquell centre per portar a terme les entrevistes. Aquestes entrevistes van ser gravades i posteriorment transcrites, seguint els estàndards per a aquests procediments (Ballester, Nadal i Amer, 2014).

Anàlisi de dades

La proposta metodològica utilitzada és qualitativa, concretament d'anàlisi de contingut. Per al buidatge, es classifica el contingut de les transcripcions mitjançant el programa Nvivo 11 d'anàlisi qualitativa de dades. La informació recollida es categoritza a partir dels temes que apareixen en les respostes de les persones protagonistes entrevistades. Les preguntes del guió de les entrevistes i els grups de discussió estructuren les categories prèvies, mentre que, aquelles informacions que van més enllà de les preguntes plantejades al guió es recullen com a categories emergents. Tot plegat es porta a terme utilitzant la triangulació metodològica, contrastant la informació aportada per equips directius, orientadors i tutors.

3. RESULTATS

Els resultats es presenten desglossats en funció dels objectius. En aquest sentit, es recullen les aportacions sobre com s'entén l'absentisme, com en fan referència els documents de centres, com

s'utilitza el protocol, quina és la feina en prevenció i programes de suport i quins són els canals de comunicació i treball amb les famílies, així com el treball en xarxa amb altres institucions.

Definició d'absentisme; problemes, indicis i actuacions

Les definicions aportades destaquen que són faltes regulars no justificades d'alumnes en etapa d'escolarització obligatòria. Diversos entrevistats han esmentat les justificacions de les famílies "però dins la definició jo afegiria aquelles famílies d'al·lots que firmen conforme que està justificada, és a dir, que realment autoritzen sense ser cert" (Director Institut 1). S'incideix també en la falta de motivació: "Per jo l'absentisme és quan la persona no troba el seu lloc al centre i no ve" (Orientador Institut 9).

La majoria de centres no perceben l'absentisme escolar com un problema dins el seu institut. Els casos esmentats han estat per causes d'addiccions a jocs, problemes d'integració o culturals (com ara viatges de més d'un mes de durada durant un semestre a llocs sense accés a Internet, treballs temporals, malalties o aspectes relacionats amb els efectes de la crisi econòmica).

Un element que es repeteix perquè no es converteixi en problema és la detecció d'indicis de forma ràpida i quasi diària i el traspàs d'informació entre etapes educatives i diàriament com en les reunions formals setmanals en què estan implicats tutors, professors de curs, caps d'estudis, coordinadors o orientadors, per exemple:

Setmanalment, si es detecta que un alumne que no hi ha anat i té moltes faltes d'assistència, evidentment, se li fa aquest seguiment. És dir, el primer que es fa és dir-ho al tutor i xerrar amb la família, i s'intenta justificar per què. Si és justificable o la justificació és lògica, l'aturam aquí. Si no és lògica, passa al cap d'estudis. (Director Institut 7)

Les actuacions, doncs, són coordinades en un primer nivell pels tutors i professors del curs. La implicació dels caps d'estudis o coordinadors de cicle esdevé un element important, així com la coordinació amb agents socioeducatius, com ara els serveis socials o els policies tutors. També es valora el coneixement del protocol per part de tota la comunitat educativa.

Documents de centre

Els centres entenen que l'absentisme és un treball transversal. Els principals documents de centre que mencionen els entrevistats en relació amb l'absentisme (a part del protocol) són el Reglament d'organització i funcionament dels centres (ROF) i el Pla d'acció tutorial (PAT). El primer perquè marca el procediment a seguir. Del PAT es destaca el rol del tutor com a primer agent de prevenció i intervenció, sempre coordinat i assessorat pel Departament d'Orientació. Altres documents que es mencionen són el Pla de convivència (PC) (per prevenir conflictes), programes de mediació (i com permet una ajuda entre iguals), el PALIC (per tal que l'alumne nouvingut se senti vinculat des del primer moment al centre), el Pla de direcció i el Projecte de centre (PEC).

Quant a comissions, destaquen la importància de la coordinació, tot i que en molts centres no es disposa d'aquesta comissió i se supleix amb reunions de tutors setmanals o reunions en xarxa

amb serveis socials i policia tutor. Sovint s'entén que no hi ha necessitat de crear-la o mantenir-la perquè les reunions setmanals de tutors funcionen, excepte quan són casos greus. Les comissions de convivència solen mencionar-se en casos en què es requereix la implicació de famílies o per treballar des de la prevenció.

Protocol d'absentisme

En general, els centres tenen integrat el protocol dins la dinàmica del centre. Tots tenen molt clar quin és el seu rol (tutor, orientador, cap d'estudis i director) seguint el protocol. Generalment s'empra el GESTIB, tot i que alguns professors mantenen el registre en paper. En aquests casos, sempre hi ha un mecanisme, el més àgil possible, per incorporar les dades al GESTIB. La coordinació en aquest sentit és bàsica, especialment les reunions setmanals de tutors, ja que tots coincideixen que el primer contacte amb la família el fa el tutor o la tutora.

Els casos identificats com a absentisme intermitent es deriven generalment a través d'orientació a recursos comunitaris: Serveis Socials, policia tutor... Per als pocs casos detectats com a absentisme crònic, sí que sembla que manquen eines. És a dir, que tot i que mantenen actuacions de forma setmanal, pocs són els resultats positius que n'extreuen. El mateix es diu dels casos que han derivat a Fiscalia (o en alguns casos mencionen derivacions al Servei de Protecció de Menors).

Prevenció

Per treballar la motivació es destaquen tres eixos (1) la tasca individualitzada a través del tutor, (2) accions destinades a sentir-se integrat dins el grup i (3) la coordinació amb les famílies. A partir d'aquesta escolta, s'ofereixen opcions i alternatives individualitzades.

Per mantenir la vinculació vers el centre educatiu, s'esmenten tècniques d'estudi, cohesió de grup, motivació, conferències, xerrades, temàtiques que els tutors detecten que interessin, cotutories, agrupaments dins aula, suports, projectes que integren tot el centre (com ara exposicions coordinades i programades que elabora cada grup al llarg de curs escolar). També s'esmenta el traspàs d'informació de primària a secundària, tant per part dels professors com dels primers contactes que ofereixen a les famílies els IES.

S'assenyala el suport del Departament d'Orientació, la programació coordinada i adaptada reflectida al PAT. També es destaca la importància d'obrir el centre a activitats (encara que siguin puntuals) dutes a terme per agents externs. Certament, es reclamen més hores de tutoria; treballar de forma conjunta amb la família i "sobretot, amb bona voluntat i ganes de fer feina" (Director Institut 7).

Els centres també comenten les sessions d'avaluació en què els marca el protocol d'anàlisi de resultats i les actuacions a fer quan un grup suspèn o quan la seva mitjana és inferior a la dels altres grups o trimestres anteriors. Per prevenir-ho, s'intenten fer grups equilibrats, especialment a primer i segon, evitant la concentració de situacions de dificultat.

Els programes de suport

Els programes de suport i atenció a la diversitat s'entenen com a mesures preventives davant l'absentisme potencial. Tot i que les preguntes anaven dirigides a valorar els programes d'atenció a la diversitat, hi ha entrevistats que han manifestat que són partidaris dels professors de suport dins l'aula. Entre els diferents programes, es destaca l'ALTER, perquè és una mesura més adient per combatre l'absentisme i es critica el programa PMAR. En el cas del PALIC (Pla d'acolliment lingüístic i cultural), diversos professors assenyalen que hauria de disposar de més hores, per garantir l'adaptació dels alumnes immigrants. Troben insuficient el format actual.

El plantejament que es fa amb hores no és útil en aquest moment i no, no afavoreix la integració lingüística d'aquests alumnes. Caldria donar una quantitat de suport important en el primer trimestre, que tinguessin un acompanyament important d'un professor des del primer moment. (Orientadora Institut 7)

Pel que fa al PISE-ALTER, es destaca que l'orientació pràctica del programa el converteix en un programa adient per als alumnes absentistes: "aquests al·lots eren absentistes totals, se n'anaven del sistema. El fet de donar-los una alternativa d'escolarització ha estat un avantatge" (Director Institut 1). També en les entrevistes se'l considera un programa adient per als alumnes amb conductes disruptives. Els entrevistats subratllen la vessant professionalitzadora, o d'aprenentatge d'una professió, dels programes. També s'apunten els problemes de planificació, en el sentit que no estan gaire sincronitzats amb el calendari del curs acadèmic. Com a mancança, alguns entrevistats assenyalen que quan l'alumne va al centre amb aquest tipus de programes, un dia a la setmana, està molt deslligat de la resta dels alumnes.

En relació amb el PMAR, és un programa que s'aplica poc als alumnes amb un perfil absentista, possiblement perquè hi ha una demanda prèvia de compromís amb el programa. En qualsevol cas, hi ha consens entre els entrevistats a considerar desencertat que no existeixi el PMAR a quart d'ESO. Això implica que els alumnes s'han de reincorporar a la via ordinària: "per normativa tenim segon i tercer de PMAR. Després, a quart és complicat tornar a un quart ordinari" (Orientadora Institut 7). En les entrevistes també se subratlla el component segregador en la trajectòria educativa que suposa la mancança del programa a quart d'ESO: "em sembla que l'objectiu del PMAR és fer una divisió dels alumnes d'ESO cap a FP i és massa prest" (Orientadora Institut 11).

Un altre aspecte estudiat en les entrevistes són els programes de convivència, els programes per combatre el *bullying* o assetjament escolar, els programes de foment de la interculturalitat i els programes de mediació. Els programes de convivència són sobretot iniciatives, com xerrades o tallers, orientades a la sensibilització. Els alumnes també s'impliquen en activitats que promouen la identitat de l'institut. Quant al *bullying*, els entrevistats coneixen el protocol i en alguns centres se n'han fet els sociogrames. Pel que fa a la interculturalitat, es treballa principalment en les tutories i es complementa amb xerrades. Quant als programes de mediació, als centres on n'hi ha es valoren positivament: "hi ha un programa de mediació que funciona superbé al centre. Hi ha un equip de mediadors, en què també hi ha alumnes perquè s'han format alumnes" (Tutor Institut 11).

Pel que fa als programes de suport, en les entrevistes també es demana informació sobre les accions pròpies que es duen a terme als centres. Es recullen propostes com programes d'educació emocional o programes d'hàbits de vida saludable. I, sobretot, en relació amb els alumnes amb risc d'absentisme, es fan activitats d'hort a qualque centre entrevistat.

Les relacions família-escola

Un aspecte important per prevenir i combatre l'absentisme són unes bones relacions família-escola. Per això, en les entrevistes es demana informació sobre els canals generals de comunicació amb les famílies, així com les vies per a la implicació de les famílies. Es parla de les reunions informatives, les dificultats d'assistència de les famílies en aquestes reunions, les entrevistes personalitzades i la utilització de canals com el correu electrònic. En les entrevistes s'assenyala que abans es podien enviar per SMS als pares, que era una canal de comunicació àgil. Es diu que la participació en l'ESO és més baixa que en l'educació primària. També s'apunten els diferents graus d'implicació de les famílies:

La implicació de les famílies és bona. El que passa és que generalment les famílies que s'hi impliquen són les famílies dels alumnes que van més bé. Les famílies a qui costa més arribar-hi són les dels nens que realment necessiten que la seva família s'hi impliqui més (Cap d'Estudis Institut 3).

Treball en xarxa

El treball de prevenció i intervenció en l'àmbit de l'absentisme requereix el treball en xarxa entre centres educatius, serveis socials municipals i policies tutors, entre d'altres. En conjunt, en les diferents entrevistes, es valora de manera positiva el funcionament en xarxa. S'assenyala que la comunicació amb els serveis socials municipals és bona. La coordinació amb el policia tutor en general és molt ben considerada per la utilitat i implicació que té, tot i que en alguns centres hi ha algunes queixes (relatives a la manca de col·laboració):

Fa uns anys ens trobàvem que ningú sabia res, no aclaries res, fins que va aparèixer el policia tutor que era d'una altra mentalitat. Tenir aquest pilar d'una persona que és policia però que, a la vegada, és tutor hi va ajudar molt (Director Institut 1).

En el cas de Palma, assenyalen que no hi ha la figura de policia tutor. Pel que fa a Protecció de Menors i a Fiscalia, algunes persones entrevistades també exposen que la coordinació amb aquestes és molt més lenta i millorable.

Pel que fa a les propostes de millora de la coordinació, entenen que als serveis de menors falten recursos. També tenen suggeriments en relació amb els serveis socials:

Que els serveis socials poguessin tenir més dedicació dins els centres. També és ver que no és pertot igual. Depèn del municipi. N'hi ha que tenen un dia per setmana per estar a l'institut. (Cap d'Estudis Institut 11)

Punts forts i punts febles

A manera de conclusió, en les entrevistes es demanava que s'assenyalassin els principals punts forts i punts febles en el treball en relació amb l'absentisme. Quant als punts forts, es destaca: un protocol pautat i objectiu, molta comunicació amb l'alumnat, el treball preventiu, la creació d'un ambient positiu, el seguiment dels casos, la feina amb famílies, l'atenció individualitzada, la implicació dels professionals i el treball en xarxa. Vegem-ne alguns exemples:

Punt fort: les pautes, el protocol d'absentisme molt pautat i molt objectiu, la feina que fan el cap d'estudis i orientació i la coordinació de tutors, el departament d'orientació i el cap d'estudis. També crec que les educadores socials,... són de diferents pobles,... tenen el coneixement dels horabaixes, del que passa al poble i també ajuden les famílies... (Tutor Institut 7)

Tenir-ho present, com una línia de feina prioritària i fer la feina que toca, que cada responsable faci el que toca perquè el procés funcioni. A més, hi ha un tema de prevenció que hi és. Tu tens menys absentisme si els nins venen aquí i s'ho passen bé. Això hi és. Som un centre sol·licitat. La relació amb els professors és bona. (Directora Institut 8)

Pel que fa als punts febles, són les dificultats per motivar els adolescents, la manca d'oferta formativa que pugui fer vincular escolarament els alumnes en risc d'absentisme, el seguiment o control de les faltes per part dels professors, la supervisió i l'acompanyament quan l'alumnat ja té 16 anys, la necessitat de la figura del policia tutor a Palma, més formació en treball preventiu i eines per treballar amb l'absentisme crònic, entre altres coses.

Com a punts febles jo crec que el professorat no està preparat per implementar activitats o programes per prevenir l'absentisme. No tenim formació per a això. No tenim estratègies. No sabem com afrontar això. (Directora Institut 11)

Quan hi ha un cas d'absentisme greu, la solució no ha de ser un agent aliè del centre; seria el darrer... Hi hauria d'haver un cos a cos més proper i saber per què a vegades no ve l'alumne. També hi ha un altre problema: quan un alumne no és al lloc que li toca. Un alumne que ha estat desescolaritzat un temps o ha tingut una trajectòria irregular; i l'obligues a estar 6-7 hores seient. La solució no hauria de ser aquesta. Per ells fer-los venir no és una cosa que els estimuli; és un càstig. Hi hauria d'haver alguna cosa que fes canviar aquests boixos i que no fos una cosa tan estàndard com cadira, pupitre, pissarra, de 8 a 9, de 9 a 10..., quelcom més adaptat al perfil d'un alumne... (Tutor Institut 11)

4. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

El comportament absentista sovint és la manifestació del rebuig i la manca d'interès de l'alumnat envers l'escola (Willis, 1988). Darrere d'això hi trobam diferents tipus de condicionants: sociofamiliars, personals, comunitaris i de la mateixa escola, entre altres. En les trajectòries educatives en risc d'absentisme, l'escola pot actuar més o menys com a factor de protecció, en funció de les mesures de prevenció, intervenció i seguiment que es prenen.

L'estudi investiga l'absentisme fent referència a diferents aspectes: 1) definicions, protocol i documents de centre; 2) prevenció; 3) programes de suport; 4) les relacions família-escola; 5) el treball en xarxa, i 6) el diagnòstic que fa dels principals punts forts i punts febles del seu treball en absentisme.

La majoria dels professionals educatius entrevistats afirmen que l'absentisme no és un problema als seus instituts. Cal recordar que es varen seleccionar aquells centres de secundària que presentaven índexs baixos d'absentisme, malgrat que estan en zones poblacionals on, d'entrada, s'esperava que hi hauria més absentisme (com zones costaneres o barriades treballadores). En aquest sentit, l'objectiu del capítol és recollir les bones pràctiques en la prevenció, la intervenció i el seguiment de l'absentisme en aquests centres.

Primerament, quant al protocol i els documents de centre, després d'haver estudiat el protocol d'absentisme de la Conselleria d'Educació, es fa un buidatge dels documents de centre dels instituts implicats. Posteriorment, en les entrevistes, se sol·liciten aquests documents. A part del protocol, els documents més esmentats són el Reglament d'organització i funcionament dels centres (ROF) i el Pla d'acció tutorial (PAT). A més, els entrevistats manifesten que tenen el protocol d'absentisme molt incorporat en els processos del centre. El PAT promou el tutor com a agent de prevenció i intervenció, amb el suport del Departament d'Orientació.

En segon lloc, pel que fa a la prevenció de l'absentisme, les investigacions destaquen la importància de l'educació emocional (Cáceres, 2014), la convivència (Hernández, 2014; Ávila et al., 2014; Rodríguez, 2014) i, sobretot, la promoció del benestar emocional i social de l'alumnat (Llanas et al., 2016). Aquests aspectes es treballen als instituts entrevistats mitjançant la feina individual, les accions per integrar els alumnes dins el grup i el treball amb les famílies. Es promou la vinculació escolar a través de diferents propostes com cotutories, projectes de tot el centre, cohesió de grup o xerrades, entre altres coses.

En tercer lloc, al capítol s'han estudiat els programes d'atenció a la diversitat. Per reajustar les trajectòries educatives dels alumnes en risc d'absentisme cal promoure processos flexibles i adaptats (Cañellas, Moyà, Pascual i Vidaña, 2016). També cal tenir present que la problemàtica de l'absentisme va més enllà dels instituts i, per això, cal la cooperació entre centres, famílies, serveis socials i agents comunitaris. Els programes d'atenció a la diversitat poden constituir mesures preventives contra l'absentisme. En les entrevistes, es destaca el paper del programa PISE-ALTER, pel seu enfocament pràctic, idoni per als alumnes en risc. En canvi, el PMAR es considera mal plantejat i el PALIC, mancat de recursos.

En quart lloc, les relacions família-escola han estat objecte d'estudi en les entrevistes. Quant a la comunicació de les famílies, el professorat esmenta les reunions periòdiques, especialment la de principi de curs, i els canals específics de contacte i treball personalitzat quan hi ha situacions d'absentisme.

En cinquè lloc, el treball en xarxa és un aspecte important. En conjunt, es considera positivament la relació amb els serveis socials. Hi ha algun cas de queixa vinculat a algun centre o pis de menors.

També, la feina del policia tutor és ben valorada.

Els entrevistats, en conjunt, fan un diagnòstic sobre les fortaleeses i debilitats. Pel que fa a les fortaleeses, volem subratllar com a bones pràctiques el seguiment del protocol, la comunicació amb l'alumnat, la tasca de prevenció, la implicació dels professionals i l'atenció personalitzada. Pel que fa a les debilitats, cal millorar principalment les eines per treballar amb l'absentisme crònic, la feina amb les famílies, l'acompanyament a partir dels 16 anys i més oferta formativa que fomenti la vinculació escolar.

Aquest capítol també presenta limitacions, principalment vinculades a la potencial desitjabilitat social en les respostes dels entrevistats. També haver fet l'enfocament amb centres amb un nivell d'absentisme baix i bones pràctiques en aquest àmbit ha deixat defora centres que estan fent bona feina en absentisme, tot i que tenen nivells alts d'alumnes absentistes.

Quant a les implicacions pràctiques i polítiques d'aquesta recerca, les experiències recollides poden ser exportades a altres centres o, almenys, comparades. En aquest sentit, la intenció era identificar bones pràctiques que es puguin generalitzar. Pel que fa a les implicacions polítiques, l'avaluació qualitativa de les actuacions en absentisme en aquests centres serveix als responsables polítics per conèixer què està succeint: com s'està implementant el protocol d'absentisme i quins són els reptes principals.

Pel que fa a les línies de futur, la intenció de l'equip investigador és estudiar l'absentisme en l'etapa de l'educació primària, per conèixer també experiències de bones pràctiques en aquesta etapa educativa i alhora adoptar una perspectiva comparativa sobre les diferents problemàtiques i dinàmiques de l'absentisme en ambdues etapes.

En conjunt, als centres estudiats el protocol funciona perquè d'alguna manera "se'l fan seu". En altres paraules, l'adapten, sense perdre rigor, a la realitat dels seus instituts. És també important que, en les reunions periòdiques dels tutors i orientadors, el seguiment de l'absentisme i del risc d'absentisme formi part de l'agenda. D'aquesta manera, es fa un treball preventiu. Finalment, cal fer més feina amb les famílies. En aquest sentit, s'ha de millorar la capacitat de comunicació i treball amb les famílies més inaccessibles i amb més dificultats.

Agraïments

Els autors de l'article volen agrair especialment a Pere Moyà, director de l'Institut d'Avaluació de la Qualitat del Sistema Educatiu (IAQSE), i a Antoni Bauçà, tècnic de l'IAQSE, totes les facilitats i recomanacions per poder dur a terme la recerca. També volem agrair a les alumnes col·laboradores, Mariona Moranta i Ivanna García, la seva tasca en la transcripció d'una part de les entrevistes.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Amer, J. (2013). "L'abandonament escolar a les Illes Balears. Perspectiva de deu anys i estat de la qüestió". A: March, M. (Ed.) *Anuari de l'Educació de les Illes Balears*. 2013. Palma: UIB, Colònia Caixa Pollença.

Ávila, J.A., Conde, S. i Azaustre, C. (2014). "Investigación e intervención. Educar para la convivencia". A: Mirete, A. B., Sánchez, M. (2014). *La formación del profesorado frente a los desafíos del siglo XXI* (p. 119-128).

Ballester, L. i Ballester, M. (2014). "El trabajo socioeducativo en red como estrategia política y técnica. La experiencia de los TISE en las Islas Baleares". VI Congreso estatal de educación social, Valencia (España), vol. *RES Revista de Educación Social*, 18. <http://www.eduso.net/res>

Ballester, L., Nadal, A. i Amer, J. (2014). *Métodos y técnicas de investigación educativa*. Palma, Universitat de les Illes Balears.

Bronfenbrenner, U. (1987). *La ecología del desarrollo humano. Experimentos en entornos naturales y diseñados*. Barcelona: Paidós.

Cabrera, M. C. i Larrañaga, M. E. (2014). "Contexto familiar y escolar de los alumnos absentistas de ESO: diferencias en padres y alumnos. Análisis en un centro educativo". *Cuadernos de Trabajo Social*, vol. 27-2 (2014) 385-394.

Cáceres, J. (2014). "Educación emocional. La llave para aprender a convivir". A: Mirete, A. B., Sánchez, M. (2014) *La formación del profesorado frente a los desafíos del siglo XXI*. Murcia, Universidad de Murcia, p. 139-148.

Cañellas, B., Moyà, P., Pascual, B. i Vidaña, P. (2016). "L'absentisme crònic a l'ESO de les Illes Balears: estat de la qüestió". A: Orte, C., Ballester, L. (Ed.) (2016). *Anuari de l'Educació de les Illes Balears*. 2016. p. 218-236. Palma: UIB, Colònia Caixa Pollença.

Domingo, J. i Martos, J. M. (2017). "¿Cómo investigar la exclusión educativa?" *Forum: Qualitative Social Research*, 18(2), Art. 3. Creative Commons Attribution 4.0 International License. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research.

Epstein, J. (2001). *School, family, and community partnerships. Preparing educators and improving schools*. Boulder, CO, Westview Press.

García, M. "Claves para el análisis y la intervención contra el absentismo escolar". A: Merino, R., de la Fuente, G. (2007). *Sociología para la intervención social y educativa*. Madrid: Editorial Complutense.

González , M. T. (2006). "Absentismo y abandono escolar: una situación singular de la exclusión educativa". *Revista Electrónica Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación (REICE)*. Vol. 4, núm. 1, pàg. 1-15.

González González, M. (2014). "Absentismo escolar: posibles respuestas desde el centro educativo". *Reice*, 12(2), p. 5-27.

González, M., Olmos, S. i Serrate, S. (2016). "Análisis de la práctica profesional del educador social en centros de educación secundaria". *Pedagogía Social Revista Interuniversitaria*, 28, p. 229- 243. Recuperado de 2017 de: <https://recyt.fecyt.es/index.php/PSRI/article/view/50846/31315>

Hernández, M.A. i Ros, R. (2014). "Convivencia escolar. Análisis de buenas prácticas en la región de Murcia". A: Mirete, A. B.; Sánchez, M. La formación del profesorado frente a los desafíos del siglo XXI (p. 179-188).

IAQSE (2017). *La repetició escolar. En documents d'avaluació*. Palma: Conselleria d'Educació i Universitat de les Illes Balears. Direcció General de Planificació, Ordenació i Centres. Institut d'Avaluació i Qualitat del Sistema Educatiu (IAQSE). Autors: Real, J.; Gámez, J. M.

Llanas, C., Moreno, S., Sandín, B., Valiente, R. M. i Chorot, P. (2016). "¿Por qué los alumnos de secundaria y bachiller rechazan ir a clase? Análisis del absentismo escolar justificado, razones del mismo y miedos escolares en una muestra de estudiantes de secundaria y bachiller". A: Castejón, J. L. (Coord.) *Psicología y Educación. Presente y futuro*. Madrid: ACIPE.

Llei 17/2006, de 13 de novembre, integral de l'atenció i dels drets de la infància i l'adolescència de les Illes Balears.

Llei 26/2015, de 28 de juliol (BOIB núm. 180, de 29 juliol de 2015), de modificació del sistema de protecció a la infància i l'adolescència.

Longás, J., Cussó, I., de Querol, R. i Riera, J. (2016). "Análisis de factores de apoyo a trayectorias de éxito escolar en la enseñanza secundaria en contextos de pobreza y vulnerabilidad social en España. Un estudio de casos múltiples". *Revista de Estudios y Experiencias en Educación*, 15(28), 107-127. Disponible desde <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5591169>

Méndez, I. i Cerezo, F. (en prensa) (2015). "La repetición escolar en educación secundaria y factores de riesgo asociados". *Educación XXI*.

Oliver, J. L. i Pascual, B. (2008). "Abandonament escolar a les Illes Balears: anàlisi de tendències". A: March, M. (Ed.) *Anuari de l'Educació de les Illes Balears*. 2013. Palma: UIB, Colonya Caixa Pollença.

Ritacco, M. i F. J. Amores, F. J. (2016). "Estudiantes en riesgo de exclusión educativa en secundaria. Percepciones del profesorado implicado en programas extraordinarios de prevención del fracaso escolar". *Enseñanza & Teaching*, 34, 1-2016, 137-160.

Rodríguez, J. M. (2014). "Recursos educativos asociados a la mejora de la convivencia y la resolución de conflictos". A: Mirete, A. B.; Sánchez, M. (2014) *La formación del profesorado frente a los desafíos del siglo XXI* (p. 235-246).

Rué, J. (2005). *El absentismo escolar como reto para la calidad educativa*. Madrid: CIDE, Ministerio de Educación y Ciencia.

Salvà Mut, F. (dir.) (2011). *Informe de investigación I. Abandono escolar y retorno al sistema educativo en Baleares: historias de vida del alumnado en la Educación Permanente de Personas Adultas (EPA)*. UIB: Departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de l'Educació, grup d'investigació Educació y Ciudadanía.

Willis, P. (1988). *Aprendiendo a trabajar. Cómo los chicos de la clase obrera consiguen trabajos de clase obrera*. Madrid: Akal.